

Ihmisen hyvä ja ihmisen vapaus

UKK-instituutissa Tampereella järjestettiin touku-kuussa seminaari, jonka teemana oli tässäkin lehdessä paljon keskusteltu ns. virittävä valistus, terveys-, alkoholi- ym. valistuksen uudentyypinen vaihtoehto. Yhteensattuman vuoksi olin seminaarissa edustettuna vain kirjallisella puheenvuorolla, jossa tulin sanoneeksi mm., että osa ”älyköistä” ihailee suuresti Arne Saarisen ja Jörn Donnerin perustamaa ”huomaavaisten tupakojien” yhdistystä. Se on ihailijoiden mielestä tervetullut vastapaino ”valtiolliselle holhoukselle”.

Puheenvuorooni reagoi tupakan vastustajana tunnettu Matti Rimpelä, lääketieteilijä ja käytännön lääkäri. Leena Kokko kertoi Raittiussanomissa 2. 6. 88 Rimpelän sanoneen, että hänestä ”älykköpiirit edustavat valtavaa elitismia ja uutta aatelistaa, jolla on hyvän elämäntavan välineet hallussaan”, ts. erilaisia resursseja paljon enemmän kuin muilla kansalaisilla keskimäärin. ”Älyköillä on Rimpelän mukaan vahva lahkolainen ote, kun he saarnaavat oman älyllisen ja kulttuurisen liberalisminsa puolesta ja jollakin tavoin halveksivat suuren väestönosan tarvetta elää tervettä elämää.”

Onko Rimpelä sitten oikeassa? Jollakin tasolla ja jostakin näkökulmasta ilman muuta on.

”Älyköt” — mitä sanaa en suostu käyttämään muutoin kuin sitaateissa — ovat itse tutkijoita tai heillä on hyvä tuntuma tutkimukseen. He tietävät, että tähänastinen terveys- ja alkoholivalistus ei ole toiminut läheskään niin hyvin kuin on kuviteltu; tähän on totta. Tämän tietämisestä on lyhyt matka tällä hetkellä yleisemminkin ottaneen muodikkaaseen valistuksen ja tiedon vähättelyyn. Siinä on uuden elitismin lähtökohta.

Mutta ei siinä kaikki. Valistus katsotaan yhä — oikeutetusti ja/tai ei — yksilöä syyllistäväksi: yksilö pannaan itse vastuuseen omista sairauksistaan. Syyllistämistä ei ole enää täyttä askeltakaan moralisoimiseen, vaan ne ovat pikemminkin saman ilmiön kaksi puolta. Moralisoiminen taas johtaa helposti kieltoihin, rajoituksiin ja jo mainittuun holhoukseen.

Jos uuden elitismin olemus olisi ehdettava pähkinänkuoreen, se nähdäkseni olisi moralisoimisen vastustaminen. Uusi elitismi on niiden puolella, jotka eivät jaksaa hölkätä, jotka syövät suolaa ja sokeria, voita ja makkaraa, tupakoivat, juovat enemmän kuin heille olisi biologisesti hyväksi.

Samalla, paradoksaalista tai ei, uuteen elitismiin itseensä sisältyy voimakas moralisoiva panos. Sen suunta vain on toinen kuin sen, mitä vastaan puheena oleva ryhmä on asettunut: uusi eliitti moralisoi moralisoivia

valistajia tai valistajia yleensä ja itse asiassa myös ”tyhmää kansaa”, joka suostuu edes alistumaan valistuksen kohteeksi vaikka ei välttämättä pystykään noudattamaan neuvoja.

Moralismi siellä, moralismi täällä. Jotta pääsisimme eteenpäin, näkökulmaa on vaihdettava.

Ihmisen kaksi hyvää

Seuraavan pohdiskeluni lähtökohdat ovat Klaus Weckrothin kirjassa Toiminnan psykologia ja yleisemminkin hänen kirjoituksissaan. Luulen kuitenkin soveltavani hänen ajatuksiaan sillä tavoin omapäisesti, että ainakaan pohdiskeluni virheistä ja puutteista ei voi vastata Weckroth vaan vastaan niistä itse.

Valistus operoi ihmisen *biologisella hyvällä*, missä on sen voima ja heikkous. Biologinen hyvä on yhtä kuin terveys sovinnaudessa mielessä pahojen sairauksien puuttumisena. Ruokavalio, liikunta, tupakoimattomuus, raittius tai kohtuus ja lukemattomat muut asiat ovat luonteeltaan keinoja biologisen hyvän saavuttamiseksi.

Sen sijaan valistus on ainakin tähän saakka ollut varsin sokea ihmisen muiden hyvien kuin biologisen edessä. Voidaan konstruoida käsite *psykkis-sosiaalinen hyvä*. Sen edellinen osa viittaa ihmisen tavoitteelliseen toimintaan, jota ohjaavat hänen motiivinsa, ja jälkimmäinen osa hänen ryhmäsidonnaisuuksiinsa, joihin hänen henkilökohtainen tavoitteellinen toimintansa niveltyy.

Tämän hetken Suomessa yhdistän todella Rimpelän tarkoittaman uuden eliitin ryhmään, jonka hyvä on psykkis-sosiaalista. Käyttövoimansa ryhmä saa muita ihmisiä kohtaan tuntemastaan ylemmydentunteesta. Eliitti on vapautunut jostakin, jonka kahleissa muut vielä ovat.

Näiden kahden — tässä toki kärjistetysti kuvatun — ryhmän aito kohtaaminen ei ainakaan toistaiseksi tunnu mahdolliselta; kuuleman mukaan tämä vastaa myös alussa mainitun seminaarin kokemuksia. Kuitenkin habermasilaisessa ihanteellisessa keskustelutilanteessa näillä ryhmillä saattaisi olla annettavaa toisilleen.

Psykkis-sosiaalista hyvä-käsitystä edustavat kykenisivät tekemään teräviä kysymyksiä siitä, eikä terveys sovinnaudessa mielessä ole täysin riittämätön elämän sisällöksi ja eikä alun alkaen myönteinen huolestuneisuus omasta terveydestä helposti rappeudu niin omakohtaiseksi terveysneuroosiksi kuin muiden moralisoimiseksi.

Biologiseen hyvä-käsitykseen pitäytyvät taas voisivat tutkia vastapuolen ajattelutavan vakavuutta ja pitävyyttä, selvittää, noudattavatko sen edustajat itse omia oppejaan jne. Henkilökohtaisesti epäilen ”huomaavaisten tupakojien” ihanhoijissa olevan myös niitä, jotka itse polttavat vain satunnaisesti tai eivät lainkaan. Edelleen olen

epävarma siitä, kestäkö puheena oleva ajattelutapa silloin, kun läheinen ihminen tai asianomainen itse on elänyt oppiensä mukaan ja joutuu havaitsemaan elämänsä jäävän lyhyeksi. Onko hän valmis katumusta tuntematta jättämään työnsä ja harrastuksensa, hellekesät ja pakkastalvet, läheiset rakkaat ihmiset, koko rakkaan elämän?

Mistä epäilykseni? Siitä, että eräät tuntemani ”älyköt” vievät sairastuneen lapsensa juuri sen saman ”koululääketieteen” edustajan luo, jota he verbaalitasolla halveksivat, eivätkä etsi apua vaihtoehtoista lääketieteestä. Snobismia, tyypillistä snobismia.

Edellä tiheästi viljelemäni adjektiivi hyvä ehkä assosioituu filosofiseen käsitteeseen *hyvä elämä*. Siitä todella on kysymys. Kun terveys-, alkoholi- ym. valistusta koskeva tutkimus ja keskustelu etenee, myös filosofien puheenvuorot ovat välttämättömiä.

Sika ja vapauden logiikka

Tämän hetken suomalaista ”älykkötutkimusta” edustaa, jos mikä, ns. kulturalismi. Se tavoittelee omalle paradigmatilalleen hallitsevaa asemaa sosiologiassa ja sen lähitieteissä, ellei jo ole sitä saavuttanutkin.

Alkoholitutkimuksen alalla kulturalismin tunnetuin kotimainen tuotos on Pekka Sulkusen ja kumppanien kirja Lähiöravintola. Tätä puheenvuoroa varten luin sen uudelleen ja havaitsin sen ansioiden hyvin kestävän uuden lukemisen: se on elämänläheistä kuvausta ja erittelyä siitä, mitä lähiöravintolassa istuminen elämäntapana merkitsee.

Muistikuvieni mukaan alkoholiongelmien oli kirjasta varsin kemiallisen tarkasti eliminoitu pois. Muistikuvani olivat väärinä: teoksen 1. luvussa myönnetään alkoholiongelmien keskeinen sija lähiöravintoloiden elämänmenossa, jopa se, että ”alkoholiriippuvuudella on oma kulttuurista piittaamatonkin biologinen ja psykologinen logiikkansa”. Kirjan tekijöiden tarkoituksena on ”osoittaa, millä erityisellä tavalla alkoholiongelmien — ja yleensäkin ihmisen suhde juomiseen — jäsentyvät siinä kulttuurisessa miljöössä, johon lähiöravintolat sijoittuvat”.

Tämä tarkoitushan ei toteudu. Alkoholiongelmien näyttelevät kirjan jatkossa erittäin pientä osaa. Syynkin ymmärrän: tekijöiden ehdoton ja kaikkea muuta hallitseva pyrkimys välttää moralisointia.

Kulturalistisen alkoholitutkimuksen voittopuolisesti myönteiseen vastaanottoon on ilmaantunut juhliä pilaa-va soraääni. Tiimin numerossa 5/1987 turkulainen sosiailyöntekijä, päihdeongelmaisten taustasta gradunsa kirjoittanut Markku Hyttinen esitti eriyvän kantansa seuraavasti:

”Tutkija *Pertti Alasuutari* katsoo työmiehen ilmaisevan alkoholin käytöllään *vapauttaan ja riippumattomuuttaan* emokulttuurista. Vapaus saavuttaa täydellisyytensä työmiehen alkoholisoituttua. ”Täydellinen henkilökohtainen vapaus saavutetaan paradoksaalisesti silloin, kun kaikenlainen hallinta ja itsekontrolli siirretään muille tai ulkoisille elinehdoille. Kaikki mitä olosuhteet tai kontrollit eivät estä, kuuluu vapauden alueeseen.” Työmies, joka ei ole alkoholisoitunut joutuu taas tyytymään perjantaipullon antamaan hetkelliseen vapaudenhuumaan.

Jos tämä on vapautta, se on orjan vapautta. Sika toteuttaa omassa elämässään samaa logiikkaa vaeltaessaan ruokakulhon ja mutalammikon väliä. Syöttöporsaan elämän orientaation nimittäminen vapaudeksi tuskin vastaa työmiesten vapauskäsitystä. Alasuutarin teoreettisesti oikealta hypoteesilta puuttuu kosketuspinta todellisuuteen — työmiehen arkielämään.”

Ehkä kyseessä on vaihtelukuvio. Ihmisen biologisen hyvän kannalta Hyttinen on oikeassa, ihmisen psyykkisbiologisen hyvän kannalta Alasuutari?

Tämä on kuitenkin kovin latteita ratkaisuehdotus. Alasuutarin tulisi vastata saamaansa kritiikkiin, mitä hän ei ole tehnyt. Vasta tältä pohjalta voitaisiin saada kaksi tulkintaa keskustelemaan keskenään, ja kenties keskustelun jossakin vaiheessa alkaisimme havaita, kumpi kestä paremmin vasta-argumentteja.

Kuten olen antanut ymmärtää, epäilen kulturalistiseen alkoholitutkimukseen sen kaikessa ansiokkuudessaan sisältyvän alkoholiongelmien vähättelyä, ellei suorastaan ongelmaisten ihannoimista. Etäisenä analogiana ansaitsee tulla mainituksi R. D. Laing, tunnetun ns. antipsykiatrisen edustaja eli ”hullujen”, paremmin sanottuna mielisairaiden ihannoija. Muuan suomalainen psykoanalyttikko on yksityiskeskustelussa esittänyt armotonta Laing-kritiikkiä, joka sisällöltään muistutti Hyttisen ajatuksia: mielisairaita on helppo ihannoida, ellei haluakaan ymmärtää sitä, miten paljon he kärsivät; kaikkea kärsimystä ei suinkaan voida selittää sillä, että yhteiskunta leimaa ja syrjii mielisairaita. Tässä muuten terveisiä Jumalan teatterille ja sen hengenheimolaisille; he tuskin koskaan ovat edes pistäytyneet psykiatrisessa sairaalassa katsomassa silmistä silmään sitä henkilöryhmää, josta he mielellään puhuvat.

Toinenkin analogia on mahdollinen: Michel Foucault, ”älykkökeskustelun” suosikki, jonka poikkeavuuksia ihannoivaa ajattelutapaa en muista Suomessa kritikoituneen.

Rimpelän ajatuksia uudesta elitismistä ei siis voida huitaista noin vain pois. Mutta keskustelu olkoon vasta alussa.

Pertti Hemánus

Kesäkuu 1975

Kaisa Jousmäki

Kesäkuu 1975

Teurastaja Vesliin kulkee mustissa kuin menisi häihin joka päivä.
Puuseppä Karhumäki juo korillisen kaljaa, vasta sitten osuu naukaan.